
Akademik ONDREJ PAVLÍK, DrSc.,

Filozofická fakulta Komenského univerzity,
Bratislava

Bezprostrednému pozorovateľovi udalostí za povstania sa mohlo zdať, že v oblasti školstva sa nič významného nedeje. Počas povstania sa na školách nevyučovalo. Ústredný školský úrad — Poverenie SNR pre školstvo a osvetu — vyzvalo začiatkom septembra 1944¹⁾ učiteľov, aby nový školský rok ani neotvárali, ale aby — pokiaľ už nebojú v povstaleckej armáde alebo u partizánov — dali sa k dispozícii revolučným národným výborom a pomáhali aj so žiakmi všade, kde je potrebné. Na mnohých školách boli ubikácie, sklady, či lazarety pre bojovníkov; učiteľia i učiteľky pomáhali pri ošetrovaní ranených, pri organizovaní zásobovania, pri jesenných prácach na poliach, pri budovaní protitankových prekážok, poľných letísk a pod. A po zatlačení povstania do hôr tvárila sa aj bratislavská klérofašistická vláda, ako by sa v školstve naozaj nič nestalo — pravda, okrem horlivého stíhania povstaleckých učiteľov a študentov —, a usilovala sa obnoviť vyučovanie podľa svojich predpisov a poriadkov.

A predsa, Slovenské národné povstanie stalo sa aj pre celkový rozvoj slovenského školstva významným medzníkom. A nielen všeobecne tým, že ako najvýznamnejšia etapa nášho protifašistického odboja a počiatok národnodemokratickej revolúcie otvorilo cestu k veľkým premenám národného bytia a vedomia, štátnosti, triednych a politických pomerov. Povstanie zasiahlo aj osobitne a bezprostredne do rozvoja slovenského školstva a pedagogiky. I keď školy normálne nepracovali, uskutočnili sa za povstania v celkovom postavení školstva a vo vedomí a konaní učiteľstva také zmeny, ktoré mali prenikavý význam pre ďalší vývoj celej oblasti školskej výchovy a odrazili sa aj v celkovom ďalšom priebehu národnodemokratickej revolúcie v Československu.

Napriek pomerne krátkej legálnej existencii najvyšších politických povstaleckých orgánov, napriek maximálnemu zaneprázdneniu týchto

*) Príspevok pre vedeckú konferenciu Komenského univerzity v Bratislave ku 30. výročiu Slovenského národného povstania v máji 1974.

¹⁾ Obežník prezídia Poverenia č. 3 zo dňa 8. sept. 1944.

orgánov neodkladnými otázkami obrannými a politickými, stihli sa aj v oblasti školstva urobiť významné rozhodnutia, ktoré účtujú s klérofašistickou prítomnosťou, vytýčili úplne nový smer školskej politiky na Slovensku. Patria sem predovšetkým tri nariadenia — zákony Slovenskej národnej rady, odhlasované už 6. septembra 1944 v Banskej Bystrici: nariadenie o poštátnení škôl, nariadenie o spoločnom vyučovaní chlapcov a dievčat (o koedukácii) a nariadenie o širšom uplatnení slovenčiny v škole i kostole.²⁾

Z týchto troch tzv. »školských nariadení« povstaleckej SNR bezosporu najvýznamnejším bolo nariadenie o poštátnení škôl. Slovensko, ako je známe, patrilo ku tým stredo európskym krajinám, ktoré sa ani do konca vlády buržoázie nezbavili početných brzdivých feudálnych zvyškov vo svojom spoločenskom ústrojenstve. A najmä v školskej oblasti boli feudálne pozostatky veľmi silné, výrazné. Buržoázia v tejto časti Európy — zaostávajúcej v celkovom kapitalistickom vývoji — neprestala sa nikdy v oblasti školskej výchovy a ideológie opierať o pomoc cirkvi, náboženstva. A v novšom imperialistickom období, keď sa začalo vzmähať revolučné robotnícke hnutie, sa v takomto postoji a počínaní ešte viac utvrdzovala. Klerikalizmus v celkovej politike, a obzvlášť výrazný, tuhý klerikalizmus v politike školskej, bol vôbec jedným z najúčinnějších nástrojov buržoáznej reakcie proti celkovému pokroku krajín a národov v tejto oblasti. Na Slovensku ešte aj počas pokrokársky sa tváriacej buržoáznodemokratickej predmníchovskej republiky ostala väčšina základných, ľudových škôl v rukách cirkvi. A za tzv. Slovenského štátu, po roku 1939, sa návrat k úplnej klerikálnej školskej politike stal jednou z najvýraznejších maršrút vnútornej politiky. Klerikalizmus v politike vôbec, a v školskej politike osobitne, bol typickou črtou okupačného režimu tzv. Slovenského štátu. Hlinkova slovenská ľudová strana (HSĽS), podporovaná vždy, od svojho vzniku, politizujúcim klérom, zverila školstvo — po nástupe k moci, ku ktorému mu dopomohol priamo A. Hitler — celkom do rúk kňazov, cirkvi. Za podstatné rozšírenie svojho vplyvu nad školstvom bol slovenský politizujúci, mocichtivý klérus ochotný robiť všetko, stať sa hlavnou oporou »nového poriadku« a ísť trebárs aj na cestu hitlerovského fašizmu. Práve po tejto trase prerastal slovenský klerikalizmus na klérofašizmus, na oficiálnu ideológiu a politiku tzv. Slovenského štátu. A za krátky čas sa potvrdilo, že klérofašistický režim je naozaj odhodlaný zavrátiť vývoj slovenského školstva ďaleko nazad, až k feudálno-stredovekým pomerom. Cirkevný, kňazský vplyv stal sa rozhodujúcim vo všetkých riadiacich školských orgánoch: na bratislavskom ministerstve školstva, v okresných školských orgánoch (škôldozorných úradoch) i na jednotlivých školách. Biskupi, kňazi, katecheti, učitelia náboženstva presadzovali a strážili celkový smer všetkej výchovnej a vzdelávacej práce na školách i v organizácii tzv. Hlinkovej mládeže, a oni rozhodovali aj v kádrových učiteľských záležitostiach. Zákonom č. 308 z roku 1940 boli pocirkevnené základné, ľudové školy. Pripravovalo sa pocirkevnenie škôl meštianskych. Šesť rokov stačilo, aby sa znova na 50 % pocirkevnili školy stredné (gymnázia) a na 60 % učiteľské ústavy (akadémie). A aj na zbývajúcich školách štátnych, obecných rástol z roka na rok podiel

²⁾ Zbierka nariadení SNR 1944, čís. 5, čís. 6, čís. 7. Uverejnené aj v Školských zvestiach, roč. 1945, zošit 1—4, str. 4.

učiteľov-kňazov a reholníkov. Čoraz väčší počet mladých reholníkov študoval na učiteľských fakultách, nielen na fakulte filozofickej, ale aj prírodovedeckej. Bohoslovecká fakulta stala sa znovu prvou, najvplyvnejšou fakultou univerzity. Učitelia i žiaci všetkých škôl boli povinní zúčastňovať sa na častých náboženských obradoch a na osobitných náboženských duchovných cvičeniach — exercíciách. Vyučovanie sa malo aj v rozpore s vedou a filozofickým poznaním prispôsobovať náboženským dogmám, predstavám cirkvi. Klérus starostlivo striehol, aby sa na školách vychovávalo v duchu ústredného hesla »za Boha a národ«, aby sa nemohli uplatniť nijaké idey, ktoré nezodpovedali primitívnej a zradcovskej ideológii klérofašistického tzv. Slovenského štátu.

Ak si uvedomíme aj staršiu minulosť slovenského školstva, a najmä rozsah tohto novšieho ľudáckeho usilovania o návrat školstva k stredo-vekým pomerom, pochopíme, aký veľký obrat, medzník vo vývine predstavovalo povstalecké nariadenie o poštátnení všetkých škôl na Slovensku.

Keď sa toto nariadenie odhlasovalo, sa však vedelo, že sa ku vlastnému uskutočneniu poštátnenia škôl bude môcť pristúpiť až neskoršie, po oslobodení a po celkovej porážke fašizmu. Z hľadiska realizácie poštátnenia sa teda mohlo s ním aj počkať, odložiť jeho uzákonenie na neskorší čas, keď budú pokojnejšie pomery. Ak sa však s ním povstalecká Slovenská národná rada tak ponáhľala, už to samo o sebe nasvedčuje, že nariadenie o poštátnení škôl malo širší dopad, význam, a nielen pre prítomnosť, čiže pre väčší rozmach antifašistického odporu na Slovensku, ale aj pre budúcnosť, pre celkový politický — a v ňom aj školský — vývoj po oslobodení.

Vcelku sa dá hovoriť o trojakom význame povstaleckého nariadenia o poštátnení škôl: 1. národnom, 2. učiteľskom a 3. školskom, pedagogickom.

Prvý význam poštátnenia slovenského školstva bol **n á r o d n ý**. Slovenský národ sa vo svojom vrcholnom vzopätí proti fašizmu snažil čo najviac zjednotiť, zomknúť, odstrániť všetko, čo prekážalo, narúšalo, oslabovalo jeho jednotu a silu pri boji s fašizmom, čo oddávna hatilo rýchlejšie slovenské napredovanie. Vo chvíľach povstania, tohto celonárodného mohutného nástupu, sa obzvlášť nepríjemne pociťovalo rozdeľovanie Slovákov na katolíkov a luteránov, to nekonečné, vyčerpávajúce nábožensko-konfesionálne žabomyšie hašterenie, ktoré sprevádzalo ako smutná kliatba minulosti vývin Slovákov od samotného ich národného prebudenia, od obrodenia. Umelé cirkevné, náboženské hašterenie, rozdeľovanie bolo hamovkou slovenského vývinu, čímisi, čo veľmi zabraňovalo, aby sa konečne dovŕšil proces novovekého národného konštituovania a dozrievania, čo pridávalo primitívny, zaostalý, odpudzujúci výzor všetkým starším slovenským snaženiam, čo skrátka prekážalo, aby si slovenský národ mohol konečne zastať, už ako emancipovaný, moderný, nový národ medzi ostatné národy a doriešiť si aj svoje vzťahy s bratrským národom českým v spoločnom československom štáte. Rozdeľovanie národa podľa konfesie, na katolíkov a luteránov, vzájomné huckanie, štvanie, hašterenie stalo sa počas klérofašistického Slovenského štátu priam neznesiteľným. Urážalo každého uvedomejšieho príslušníka slovenského národa. A sústavné pocirekvňovanie škôl sa chápalo

ako snaha na večnosť zakonzervovať túto národnú nejednotu ako nástroj pre pestovanie národného rozdeľovania a hašterenia už od raného detstva, od školských lavíc. Za povstania už všetky vrstvy slovenského obyvateľstva, dokonca aj ľudia hlboko veriaci, mali až po krk bezuzdného klerikálneho vyčínania. Nie je preto náhodné, že sa proti pocirkevňovaniu škôl ako nástroju brzdenia národného pokroku postavili hneď na začiatku povstania a celkom spontánne predstavitelia všetkých antifašistických zložiek na Slovensku a že mali v tomto počínaní širokú podporu všetkých vrstiev národa. S návrhom na odhlasovanie nariadenia o poštátnení škôl na začiatku povstania prichádzala nielen Komunistická strana Slovenska ako vedúca sila a hlavná organizátorka povstania, ale nástojili na ňom tak isto vehementne aj dovtedy ešte nezlúčení sociálni demokrati, ba aj predstavitelia tzv. občianskeho bloku, z ktorého sa neskôršie, po oslobodení, vytvorila Demokratická strana.³⁾

Všetci si uvedomovali, že sa týmto zákonodarným aktom významne prispieva k národnému dozretiu. Národ, u ktorého sa klerikalizmus považoval div nie za bytostnú črtu národného charakteru, chce aj takto pred svetom vyjadriť, že si chce zastať ako rovný s rovnými medzi najvyspelejšie slobodné národy. Rozhodnutie o poštátnení škôl ako významnej bodky pri dotváraní a zjednocovaní národa stalo sa vzápätí trvalou súčasťou národného povedomia aj u značne početných vrstiev veriaceho ľudu. To sa výrazne dokázalo pri ďalšom vývinu po oslobodení. Nech sa klerikálna reakcia pred Februárom 1948 akokoľvek usilovala zmať a zrušiť poštátnenie škôl a nech mala pritom aj podporu celej demokratickej strany (ktorá získala v prvých voľbách roku 1946 najviac hlasov), nedokázala už ani medzi veriacimi vyvolať masové hnutie proti štátnej škole a usilovala sa o to naozaj zo všetkých svojich síl, zneužívala pritom kazateľne, nešťítala sa nijakej demagógie a nátlaku. Aj masy veriaceho slovenského ľudu ostali k jej snaženiu až prekvapujúco ľahostajné. Dokonca značná časť kňazov odmietla zapojiť sa do rozsiahlej podpisovej kampane proti štátnej škole.⁴⁾ Aj tento fakt svedčí, že poštátnenie škôl významne prispelo k dozretiu národa a ku progresívnej diferenciacii politických síl pre nastupujúcu etapu národnodemokratickej revolúcie, keď sa rozhodovalo o prechode k socializmu.

Druhý — učiteľský — význam nariadenia o poštátnení škôl prejavil sa hneď v priebehu povstania. Slovenskí učitelia — ktorí sa už oddávna domáhali slobodnej, na cirkvi nezávislej školy, na ktorých doliehala klerikálna školská politika za tzv. Slovenského štátu najťažšie — privítali nariadenie s nadšením. Správa o poštátnení škôl, ktorá sa rozletela po Slovensku hneď v prvých dňoch septembra, veľmi prispela k ich ochote, všestrannej bojovej a pracovnej aktivite. A ochota, aktivita učiteľstva, na ten čas najpočetnejšej skupiny slovenskej inteligencie, žijúcej úzko a každodenne s pracujúcim ľudom, bola dôležitá aj z hľadiska všeobecno-politického: prispela k vytvoreniu nezabudnuteľnej obeťavej

³⁾ Keď sa dňa 6. sept. 1944 popoludní po 17. hod. v Slovenskej národnej rade pod predsedníctvom dr. Vavra Šrobára tri spomínané školské nariadenia prerokovali, bola diskusia len k návrhu nariadenia o koedukácii a o vyučovacom (bohoslužobnom) jazyku, nariadenie o poštátnení škôl bolo prijaté okamžite, bez akejkoľvek diskusie, a s aplauzom. (Vid' zápisnicu zo zasadnutia SNR zo dňa 6. sept. 1944.)

⁴⁾ Vid' poznámku v Novom slove, 1947, čís. 9, str. 133—134: Nepočúvni pastieri a ovečky. Objednaná vôľa ľudu zlyhala.

atmosféry za povstania, k naozaj širokej, celonárodnej mobilizácii síl proti fašizmu. Veľmi kladný, žičlivý vzťah učiteľov k povstaniu nebol však bezvýznamným aj z hľadiska čisto bojového, vojenského. Neslobodno totiž zabúdať, že značná časť záložných dôstojníkov, ktorí nastupovali v septembri 1944 do povstaleckej armády, regrutovala sa práve spomedzi učiteľov. (A bývalí učitelia tvorili značnú časť aj aktívneho dôstojníckeho zboru.) Učitelia zastávali veľkú časť dôležitých výkonných veliteľských funkcií na povstaleckých frontoch a mnohí bojovali aj v partizánskych oddieloch. Predovšetkým tiež z učiteľov začal ÚV KSS formovať aj prvý zbor politických pracovníkov pre armádu, tzv. osvetových dôstojníkov. Učitelia vykonávali priam neoceniteľné služby aj v bojovom zázemí: pri rýchlom organizovaní zásobovania, pri opevňovacích prácach, pri rozvíjaní činnosti organizácií komunistickej strany, činnosti národných výborov atď. Už keby sa nariadením o poštátnení školstva nebolo dosiahlo nič viac, len že sa ním veľmi prispelo k rozvinutiu nadšenia, obetavosti, aktivity slovenských učiteľov za povstania, už aj to by stačilo, aby sa toto nariadenie zapísalo významne do našich najnovších dejín.

Význam nariadenia o poštátnení škôl vo vzťahu k učiteľstvu sa však nestratil ani neskoršie, po oslobodení. Predovšetkým učitelia to boli, čo uskutočňovali hneď po prechode frontu poštátnenie škôl a ktorí čo najrozhodnejšie bránili tento výdobytok povstania proti znovunastupujúcej klerikálnej reakcii. Dokonca aj tí učitelia, ktorí boli členmi a funkcionármi Demokratickej strany, postupovali zväčša solidárne s ostatnými učiteľmi pri obhajovaní politiky štátnej školy. A učitelia to tiež boli, čo podporovali aj celkovú školskú politiku komunistickej strany, smerujúcu k demokratizácii školského vzdelávania, k rýchlemu rozširovaniu siete škôl materských, meštianskych, stredných, odborných i vysokých, k vysokoškolskému vzdelaniu učiteľov atď. Skoro totiž pochopili, že aj samotné poštátnenie škôl bude sa môcť pred reakciou ubrániť len tak, ak sa vedno s princípom štátnej školy realizuje aj princíp školy jednotnej, otvárajúcej brány k vyššiemu vzdelaniu pre všetky deti. V ostrom zápase o štátnu a jednotnú školu po oslobodení vyspievalo slovenské učiteľstvo aj v najširšom politickom zmysle slova: uvedomilo si, že tie isté sily, čo sabotovali znárodnenie priemyslu a pozemkovú reformu, chceli znovu odštátniť aj školu a zahatať tak novú demokratickú školskú politiku. A tak isto si učitelia čoraz lepšie uvedomovali, že tá istá politická strana, strana robotníckej triedy, Komunistická strana Československa, ktorá neochvejne obhajuje politiku štátnej a jednotnej školy, vysokoškolského vzdelania učiteľov, obhajuje tak isto dôsledne aj znárodnenie priemyslu, pozemkovú reformu, národné výbory, nové riešenie nacionálnej otázky v Československu, všestranné upevnenie ľudovodemokratického štátu, spojenectvo so Sovietskym zväzom atď. Na otázke štátnej a jednotnej školy sa skrátka učili učitelia vidieť súvislosti a spojitosti aj medzi vecami zdánlivo nesúvislými a vzdialenými. Čoraz viac sa presviedčali, že aj štátna, aj jednotná škola dá sa natrvalo uhájiť a zabezpečiť len vtedy, ak sa zabezpečí znárodnenie, pozemková reforma, národné výbory, úzke spojenectvo so Sovietskym zväzom, skrátka celý ten kurz vnútornej i zahraničnej politiky, ako ho presadzuje Komunistická strana Československa. A nie je tiež náhoda, že v zostrujúcom sa zápase s predfebruárovou reakciou sa čoraz viac učiteľov popri svojej práci v škole aktívne zapájalo aj do práce politickej, po boku robotníctva, pracujúceho ľudu a pod

vedením komunistickej strany. Drobná, všadeprítomná práca učiteľov pri vysvetľovaní školskej politiky, pri riešení zásobovacích problémov, v činnosti národných výborov, v komisiách pre pozemkovú reformu zohrala významnú úlohu v zápase s reakciou, pri príprave konečného víťazstva robotníckej triedy nad buržoáziou. Táto významná práca, ktorá započala už počas povstania, rozvíjala sa po oslobodení do čoraz väčších rozmerov. A mnohí učitelia chtiac čo najrozhodnejšie uplatniť svoj politický postoj, prihlasovali sa aj za členov komunistickej strany.

Celkove možno význam povstaleckého nariadenia o poštátnení škôl vo vzťahu k učiteľstvu zhrnúť takto: Nariadenie uvoľnilo a povzbudilo veľkú pracovnú a politickú aktivitu učiteľov za povstania i po oslobodení a prispelo tak k rozvinutiu všenárodného boja proti fašizmu i pri boji s predfebruárovou reakciou, pomohlo v zápase o víťazstvo socializmu v našej krajine. Toto nariadenie dopomohlo podstatne k tomu, že KSČ mala pri svojej novej školskej politike v Československu po oslobodení takú výraznú podporu zdrvivúcej väčšiny slovenského i českého učiteľstva.

Aj tretí — školský a pedagogický — význam nariadenia o poštátnení škôl sa prejavil v priebehu povstania, no ešte výraznejšie po oslobodení, v boji o nový kurz školskej politiky. Už za povstania, i keď školy riadne nepracovali, pôsobilo nariadenie povzbudzujúcim, oslobodzujúcim účinkom na rozvinutie nového pedagogického myslenia a ruchu, priam pobádalo k príprave veľkej celkovej školskej reformy. Na povstaleckom povereníctve školstva vznikla školská komisia, ktorá začala domýšľať dôsledky poštátnenia škôl vo viacerých smeroch. Už tu sa popri princípe štátnej školy začal nerozlučne objavovať aj princíp školy jednotnej, umožňujúci väčšiu demokratizáciu školského vzdelávania, a tak isto aj princíp vysokoškolského vzdelania pre všetkých učiteľov. A už tu, za povstania v Banskej Bystrici, začali sa pedagogickí a školskí pracovníci podrobne zapodievať pedagogickými skúsenosťami prvej socialistickej krajiny, Sovietskeho zväzu. Aj na základe štúdia sovietskych skúseností a ich tvorivého domýšľania na naše podmienky boli slovenskí pedagógovia pripravení k rýchlemu, pohotovému štartu k novej pedagogike a školskej politike po oslobodení, k takej politike, ktorá si získavala priazeň a podporu nielen u učiteľstva, ale aj u širšej verejnosti.

Po oslobodení sa ukázalo, aké dôležité bolo, že sa poštátnenie slovenského školstva uzákonilo už za povstania. Bez tohto nariadenia by sa rozhodne nebolo mohlo začať slovenské školstvo rozvíjať po oslobodení tak rýchlo, ako sa rozvíjalo. Povstalecké nariadenie umožňovalo, aby sa bezprostredne, hneď po prechode frontu, školstvo organizovalo na novom, štátnom základe. Mohla sa začať ihneď uskutočňovať školská výchova, vzdelávanie v duchu protifašistickom, ľudovodemokratickom, v duchu bratstva a priateľstva so Sovietskym zväzom. Učitelia boli zbavení bezprostredného vplyvu, poručníkovania zo strany kléru, cirkvi, mohla sa bez prekážky rozvíjať ich nová pracovná a politická aktivita, a nielen na povstaleckom, ale už na celom území Slovenska. A pri reorganizácii školstva na základ štátny mohlo sa bez meškania, už v marci 1945, keď bola SNR ešte v Košiciach, pristúpiť aj k realizovaniu princípu jednotnej školy, k demokratizácii základného a vyššieho vzdelania.⁵⁾ Po-

⁵⁾ Boli zblížené učebné plány a osnovy nižších gymnázií a meštianských škôl, čím

četný aktív povstaleckých kultúrnych, školských a pedagogických pracovníkov, ktorý sa na základe poštátneia školstva sformoval už v Banskej Bystrici, mohol začať bez prietahov realizovať smelé zámery novej školskej i kultúrnej politiky, a tak aj ďalej rozširovať kruh pokrokovej inteligencie okolo Komunistickej strany Slovenska.

Prichádzať s požiadavkou uzákonenia štátnej školy ako s novou bezprostredne po oslobodení by bolo bývalo ťažko možné. Ako je známe, v dôsledku inej situácie v českých krajinách a najmä v dôsledku odlišnej skladby českého národného frontu (zahraničného i domáceho) sa požiadavka poštátneia škôl do programu prvej československej vlády, čiže do tzv. Košického vládneho programu, vôbec nedostala. A predstavitelia slovenskej buržoázie — dokonca aj hlavný signatár povstaleckého nariadenia o poštátneii škôl dr. Vavro Šrobár, za ktorého predsedníctva sa o nariadení hlasovalo — pokúšali sa už pred príchodom československej vlády do Košíc v snahe nakloníť si priazeň kléru (a hlasy v budúcich voľbách) nariadenie o poštátneii prekrútiť a skutočné poštátneie škôl odsabotovať.⁶⁾ Slovenská národná rada by už pri politických špekuláciách predstaviteľov občianskeho bloku, formujúceho sa do Demokratickej strany, sotva bola vstave odhlasovať také dôsledné nariadenie o poštátneii škôl, ako odhlasovala za povstania.

Bez povstaleckého nariadenia by sa teda na Slovensku muselo štartovať s väčšinou cirkevných škôl (a kňazmi ovládaných učiteľov) a nebolo by sa mohlo nastupovať k novej školskej politike tak úspešne, ako sa skutočne nastúpilo. Predchádzajúce povstalecké rozhodnutie o poštátneii škôl vytvorilo skrátka neobyčajne priaznivé okolnosti pre dobrý štart do novej školskej a kultúrnej politiky na Slovensku po oslobodení. Ním sa podľa leninskej zásady hlavného ohnivka riešila v slovenskom školstve taká otázka, vyriešením ktorej sa snadnejšie, prirodzene, ako ohnivko za ohnivkom z tej istej reťaze riešili ďalšie otázky (a nielen v školskej, ale i v širšej kultúrno-politickej oblasti). Poštátneie školstva bolo akoby algebraickým vytknutím najdôležitejšieho členu, koeficientu pred zátvorku veľmi dlhého a zložitého mnohočlenu školských, kultúrnych a ideologických problémov Slovenska. Poštátneii škôl sa riešenie mnohých školských, kultúrnych i všeobecnopolitických problémov značne usnadnilo, umožnil sa rýchly štart, nástup v takom smere kultúrnej politiky, ktorý veľmi napomáhal rozvíjaniu národnodemokratickej revolúcie a jej prerastaniu na stupeň revolúcie socialistickej.

Ako je známe, po oslobodení, pred Februárom 1948 (a prirodzene i po ňom) bol školský rezort na Slovensku — Povereníctvo školstva a osvety — vedený komunistami (na jar r. 1945 v Košiciach O. Pavlíkom, potom v Bratislave L. Novomeským). Vďaka tomu nebolo možné nariadenie o poštátneii škôl odďaľovať a odsabotovať, ako sa sabotovali výdobytky povstania a Košického vládneho programu na iných úsekoch (napr. pri pozemkovej reforme, znárodňovaní peňažníctva, pri verejnom zásobovaní atď.). Komunistická strana Slovenska už na jar r. 1946 predostrela

sa začala formovať jednotná nižšia stredná škola. A boli upravené učebné plány a osnovy na stredných odborných školách tak, aby sa aj z nich mohlo ísť študovať na vysoké školy. Predtým mohli ísť študovať na vysoké školy len absolventi gymnázia. [Vid' Školské zvesti, ročník I, 1945.]

⁶⁾ Vid' článok O. Pavlika: *Spomienky na školstvo v SNP a po oslobodení*, Jednotná škola 1965, str. 426—428.

na osobitnej konferencii kultúrnych pracovníkov v Martine prepracovaný, komplexný program školskej a kultúrnej politiky na Slovensku, opierajúci sa o všetky výdobytky SNP a Košického vládneho programu.⁷⁾ Na tejto konferencii sa zúčastnili aj zástupcovia českých komunistov a aj veľa nekomunistov, najpoprednejších kultúrnych, vedeckých, školských a osvetových pracovníkov Slovenska. A program vyhlásený na konferencii neostal na papieri, realizoval sa aj v podmienkach veľkého protináporu reakčných a klerikálnych síl zgrupovaných okolo demokratickej strany. Vďaka rozhodujúcemu víťazstvu českej robotníckej triedy vo voľbách r. 1946, vďaka prvej vláde Československa na čele s komunistou — Kl. Gottwaldom — sa krok za krokom úspešne realizoval smelý školský a kultúrny program na Slovensku. Za všestrannej podpory a aktivity slovenského učiteľstva sa realizoval celý program štátnej a jednotnej školy vysokoškolského vzdelávania učiteľov (pedagogické fakulty začali svoju činnosť už v roku 1946) tak, ako ho presadzovala KSS. Úspechy tejto novej školskej a kultúrnej politiky boli také, že ešte viac mobilizovali učiteľstvo a inteligenciu a získavali si ocenenie, aktívnu podporu od všetkých vrstiev obyvateľstva. (To sa najmä prejavovalo pri otváraní nových a nových škôl materských, meštianskych, stredných, vysokých.) Tak sa stalo, že na Slovensku už pred Februárom, pred vydaním tzv. prvého školského zákona (z roku 1948) bolo školstvo fakticky nielen poštátnené, ale už aj zjednotené. Školský zákon z roku 1948 iba potvrdil faktický stav vecí. Úspechy školskej politiky, ktorú uskutočňovala KSS pred Februárom 1948, boli tak prenikavé, že kampaň proti štátnej a jednotnej škole neprinášala spojenej ľudácko-agrárnickej reakcii v DS nič, vonkoncom nič, naopak, začala biť naopak, prinášala reakcii oveľa viac škody ako osohu a hnala ju do izolácie. Preto už v lete r. 1947 musela Demokratická strana kampaň proti štátnej a jednotnej škole celkom odtrúbiť. Nová úspešná školská a kultúrna politika na Slovensku bola významným príspevkom k úspešnému zavŕšeniu boja s predfebruárovou reakciou na Slovensku i v celoštátnom meradle.

O úspech kultúrnej a školskej politiky KSS na Slovensku sa po oslobodení významne zaslúžil jeden z hlavných osnovateľov celonárodného slovenského povstania, komunist, básnik L. Novomeský (ktorý sa — žiaľ ako ťažko nemocný — pri 30. výročí SNP dožíva 70 rokov svojho života). Súdruh Novomeský to bol, ktorý vedel majstrovsky využiť povstalecké nariadenie o poštátnení škôl v boji s reakciou, a nielen na úseku školstva, ale aj oveľa širšom, kultúrnom, ideologickom, politickom. Vedel sa ako malé dieťa radovať otvoreniu každej novej škôlky a školy na Slovensku, každému úspechu slovenského učiteľstva; z každej slávnosti otvárania novej školy vedel urobiť významnú kultúrnu a politickú udalosť.⁸⁾ Novomeský vedel priam majstrovsky integrovať školskú politiku do celkovej kultúrnej politiky strany, do pokrokového odkazu slovenskej národnej minulosti, a tak znásobovať účin školskej politiky v celkovom ideologickom a politickom dozrievaní slovenského národa, Slovenska, smerom k socialistickej prítomnosti. V jeho osobe a práci akoby sa spo-

⁷⁾ Na konferencii o kultúrnej politike KSS hovoril L. Novomeský, o školskej politike O. Pavlík, o osvetovej politike M. Chorváth. Prejavy vyšli ako predvolebné brožúrky KSS v nakladateľstve Pravda v roku 1946.

⁸⁾ Mnohé z jeho prejavov sú v zborníku L. Novomeský: *Výchova socialistického pokolenia*, Bratislava 1949.

dobil, skonkrétňil nezadržateľný postup národnodemokratickej revolúcie na Slovensku, od jej začiatku v povstaní až ku jej vyústeniu vo víťaznom socialistickom Februári 1948.

Povstalecké nariadenie o poštátnení škôl uvoľnilo cestu k úspešnej školskej a kultúrnej politike na Slovensku i v celom Československu. Aj vďaka tomuto nariadeniu sa školský a pedagogický vývin na Slovensku urýchlil tak, že Slovensko mohlo po tejto stránke ešte pred Februárom 1948 začať oplácať celkovú pomoc vyspelejšej českej robotníckej triedy robotníckej triede slovenskej. Aj vďaka úspešnému štartu k politike štátnej školy už za povstania sa stalo, že to bolo práve Slovensko, ktoré zavčasu a iniciatívne predostrelo návrh prvého celoštátneho základného školského zákona po oslobodení (zákona o štátnej a jednotnej škole)⁹⁾ a pomáhalo účinne aj pokrokovým českým školským a kultúrnym pracovníkom pri prebojovaní tohto návrhu proti útkom českej reakcie (najmä v dobe od 1946 do 1948, keď na čele celoštátneho ministerstva stál predstaviteľ národnosocialistickej reakcie Jar. Stránský).¹⁰⁾ Túto pomoc slovenskej školskej politiky a pedagogiky českým krajinám vyzdvihol prvý minister školstva po oslobodení Z. Nejedlý už v Košiciach i na prvom zjazde čs. učiteľstva v Prahe roku 1945 a neraz sa k nej vracal aj neskoršie.

Tretí, školsko-pedagogický význam povstaleckého nariadenia o poštátnení škôl sa teda prejavil najsilnejšie pre vyvrchovaní boja s predfebruárovou reakciou, a nielen na Slovensku, ale aj v celoštátnom meradle. SNP takto aj na úseku školstva akoby zaprogramovalo do celkového ďalšieho chodu národnodemokratickej revolúcie dôležitý projekt štátnej školy pre budúcu, novú socialistickú spoločnosť v Československu.

ОНДРЕЙ ПАВЛИК

ПРОСВЕЩЕНИЕ В СЛОВАКИИ НА НОВОМ ПУТИ

Автор обсуждает последствия Словацкого народного восстания в области школьного образования. Словацкий Национальный Совет, как верховный политический орган восстания, объявил 6 сентября 1944 г. о передаче всех школ в ведение государства в Словакии. Это — историческая веха на пути развития школьного образования в Словакии, если учесть сильные позиции клерикализма и наличие множества церковных школ в прошлом. Переход школ в ведение государства сыграл важную роль в деле дальнейшего раз-

вития условий в этой области в Словакии и во всей Чехословакии:

1. Это способствовало созданию единства словацкого народа в борьбе против фашистов;
2. побудило словацких учителей не только к участию в восстании, но и к дальнейшей борьбе за единую демократическую школу после освобождения; этот переход содействовал тому, что учителя охотно включились в дело строительства социализма;
3. в результате перехода школ в ведение государства возникли предпосылки для осу-

⁹⁾ Východiskom bol »Návrh na reformu školského systému« (Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1945), vypracovaný O. Pavlíkom, predostretý na porade popredných politických a kultúrnych pracovníkov Slovenska už 15. júna 1945.

¹⁰⁾ Viď článok O. Pavlíka: *Ako vznikol základný školský zákon*, Jednotná škola 1947/48, čís. 8, str. 321 a n.

ществления общей реформы школьного образования в Чехословакии. Можно было уже приступить к демократизации школьного образования путем создания единой

школы, затем к предоставлению высшего образования всем учителям и к бурному развитию всех звеньев школьной системы в Словакии.

ONDREJ PAVLÍK

THE SLOVAK EDUCATION SYSTEM ON A NEW TRACK

The author writes about the impact of the Slovak National Uprising on the sphere of education. On September 6, 1944 the Slovak National Council, as the supreme political body of the Uprising, nationalized all the schools in Slovakia. That was an important turning point in the development of Slovak education when one takes into account the strong positions of clericalism and the great number of clerical schools that had been there in the past. The nationalization of the was of treble significance for the further development of the conditions in Slovakia and actually in the whole of Czechoslovakia:

1. It contributed to the creation of the

unity of the Slovak nation in the anti-fascist struggle.

2. It mobilized the Slovak teachers not only to participate in the uprising, but also for the further struggle for the democratic unity of the schools after the liberation; it stimulated the teachers to participate in the socialist construction.

3. The nationalization created favourable conditions for the complete educational reform in Czechoslovakia. Education could be made democratic by uniform schools, all teachers could receive university education, all the respective elements of the educational system in Slovakia could develop rapidly.